

Dr. Arūno Bubnio darbo „Nežydu tautybės gyventojų kalinimas nacistiniuose kalėjimuose ir priverčiamojo darbo stovyklose (1941–1944)“

recenzija

Keblu ne tik įvertinti, bet ir suprasti darbą, kurio pavadinimas (užduotas, primestas, pirminis?...) bent trim atžvilgiais „kertasi“ su jo turiniu ar net pastarajam prieštarauja, o darbo įvadas (o kai kur netgi išvados) nuo dėstomosios tyrimo dalies gerokai atitrūkusios. Nepriklausomai nuo to, kas yra atsakingas už tokių neatitikimus – tyrimo užsakovai ar jo atlikėjas – manau esant tikslinga juos nurodyti, nes recenzavimui pateiktas tyrimo variantas kažin ar leidžia daryti kokias nors aiškesnes išvadas „nežydu kilmės piliečių persekiojimo“¹ tema.

Taigi **pirma**, darbo pavadinimas nurodo, kad čia kalbama apie *nacistinius* kalėjimus ir priverčiamojo darbo stovyklas, tačiau jau p. 2 tyrimo objektas apibrėžiamas kaip „kalinimas okupuotoje Lietuvoje“ (generalinėje srityje, toliau – LGS), o toliau tekste (ypač dėstomojoje dalyje) kalbama tiesiog apie „Lietuvos kalėjimus“ ir priverčiamojo darbo stovyklas. Tai reiškia, kad kokybinis, politinis tyrimo aspektas (kokiuose – „nacistiniuose“: juk kalbama apie *represijas*!) pakeičiamas kiekybiniu, teritoriniu (kur – „Lietuvoje“). **Antra**, pavadinimas nurodo (o įvadas patvirtina – p. 6) Lietuvos gyventojų grupę, kurių kalinimas čia būsiąs tiriamas – tai „nežydu tautybės gyventojai“. Tačiau skaitant tyrimo tekstą, susidaro įspūdis, kad „nežydu tautybės kaliniams“ autorius skiria mažiau dėmesio, nei „ne nežydu“ (pvz., p. 15–18 pasakojant apie Kauno sunkių darbų kalėjimą). Su tuo susijęs ir **trečiasis** neatitikimas – užsimojama kalbėti apie „kalinimą“, o kone ketvirtadalis dėstomosios darbo dalies paskirta aprašyti žudynėms (daugiausiai žydu, taip lenkų ir komunistų), – antai kalbant apie Ukmergės kalėjimą ir Dimitravo PDS kalinimas lieka egzekucijų ir žudynių fone (p. 72–74 ir 92–94).

Taigi skaitant tekstą susidaro įspūdis, kad jis neturi nei aiškios temos, nei apibrėžto tyrimo objekto. Aiškūs tik teritoriniai ir chronologiniai tyrimo rėmai, bet šiuo atveju autoriui tai ne palengvino, o veikiau apsunkino darbą. Teritorinis apsiribojimas LGS tarsi savaime vertė autorių Lietuvoje veikusias kalinimo įstaigas *išskirti* iš visos, jo žodžiais tariant, „nacių penitenciarinės sistemos“ (p. 2). Na o mėginimas chronologiškai aprėpti

¹ Čia orientuojamasi į http://mb.unit.lt/komisija_db/ nurodytą komisijos tyrimų struktūrą.

visą nacių okupacijos laikotarpį vertė jį skirti dėmesio žydų ir komunistų žudynėms 1941 m. vasarą (mat prieš nužudomi jie dažnai būdavę sulaikomi), kurios buvo ir bus aprašytos *kitose* komisijos studijose... Beje, autorius išskyrė atskirą chronologinį skyrelį „Politinės represijos nacių okupacijos pradžioje“ (p. 7–11), tačiau toliau, kalbėdamas apie atskiras kalinimo įstaigas, neapeina ir žudynių bei egzekucijų prieš LGS įsigalint civiliniam okupaciniam valdymui. Apibendrinant šias recenzuojamojo teksto formaliąsias problemas, pažymėtina, kad galbūt vertėjo (užsakovams ir/ar autoriui) apsispręsti, ar tyrinėti Lietuvos piliečių kalinimą NS kalėjimuose ir lageriuose, ar apžvelgti LGS veikusių kalėjimų sistemą (neiškiriant jokių kalinių), pastaruoju atveju apsiribojant Civilfervaltungo laikotarpiu, nes „Lietuvos gyventojų (nežydų) kalinimas Lietuvos kalėjimuose“ kaip tyrimų objektas yra gana keblus.

Turint galvoje tokius keblumus, autoriaus atliktas *tiriamasis* ir *apžvelgiamasis* darbas laikytinas ir svairiu, ir vertingu. Nuosekliai aprašyta visų LGS veikusių laisvės atėmimo įstaigų veikla, kruopščiai apibendrinti duomenys apie kalinių statistiką bei ypač jos kaitą, tautinę sudėtį, kiek įmanoma, rekonstruotos kalinimo sąlygos, aptartos kalinių sveikatos ir maitinimo problemos, specialus dėmesys skirtas kalinių baudimo mirties bausme atvejams ir aplinkybėms. Ypač pažymėtina, kad beveik visas dr. Bubnio darbas yra pirmeiviškas, atliktas remiantis kompleksiniu ligi tol mažai tirtų skirtingos rūšies archyvinių dokumentų (LCVA Teisingumo vadybos departamento fonde saugomų administracinių dokumentų, atskirų kalėjimų fonduose saugomų kalinių asmens bylų, LYA saugomų vadovaujančių kalėjimų sistemos darbuotojų (sovetinių) baudžiamųjų bylų etc.) tyrimu. Tai pateisina iš dalies chaotišką darbo pobūdį (sunku literatūriškai suvaldyti savo paties surinktą pirminę medžiagą), ir atsižvelgiant į tai recenzuojamąjį atliktą darbą galima kvalifikuoti kaip pakankamą *pirminį* kalinimo nacių okupacijos metais Lietuvoje tyrimą, kurį suveržus, susisteminus, praplėtus, papildžius arba pratęsus, galima svarstyti svarbiausius komisijos darbui klausimus: kuria prasme ir kiek Lietuvos gyventojų kalinimas LGS teritorijoje nacių okupacijos metais buvo „nežydų kilmės piliečių persekiojimo“ kaip „nacių nusikaltimo“ dalis.

Kuriais aspektais recenzuojamąjį darbą būtų galima tobulinti? Pirmiausia, atsisakymu kalbėti apie tuos dalykus, kurie yra kitų komisijos tyrimų objektas (Vokietijos–SSRS karo pradžios įvykiai Lietuvoje, masinės žydų žudynės 1941 m. vasarą ir rudenį). Antra,

tekste pateikiamus milžiniškus faktinės informacijos srautus (pvz., p. 21–23) būtų prasminga apibendrinti lentelėse (kalinių skaičiaus kaita paskiruose kalėjimuose, likviduojamų/paleidžiamųjų kalinių statistika, kalinamųjų statuso duomenys, kalinių tautinė sudėtis etc.). Tada ir tyrimas būtų nebe toks išpūstas ir pačiam autoriui būtų lengviau savo pateiktus duomenis interpretuoti. Trečia, kad ir kuria kryptimi būtų patikslintas tyrimo objektas, negalima kalinimo nacių okupacijos laikotarpiu aprašyti apeinant kalėjimų sistemos Lietuvoje dvigubo pavaldumo problemą. Tiesa, autorius pamini, kad „visoms įkalinimo įstaigoms [...] vadovavo Teisingumo vadybos kalėjimų departamentas“ (p. 10; tikslesnė formuluotė Išvadose – p. 95), o „kalėjimų vadovavimo ir priežiūros aukščiausią teisę turėjo vokiečių generalinis komisaras“ (p. 95; dėstymo dalyje apie tai tik užsimenama – p. 11), tačiau pati, autoriaus žodžiais, „nacių penitenciarinė sistema“ – juolab jos valdymo struktūra, santykis su politinėmis, policinėmis ir ypač kitomis teisingumo struktūromis – lieka neatskleista. (Tik kartais paminima, kad skyrėsi vokiškų įstaigų ir lietuviškų įstaigų žinioje esančių kalinių kalinimo sąlygos – pvz., p. 18.) O juk tai labai svarbu ne tik aiškinantis okupacinės administracijos ir vietinių kolaboracinių struktūrų atsakomybės už Lietuvos gyventojų kalinimą mastus ir laipsnius, bet ir sprendžiant pamatinį šiam tyrimui klausimą: kuria prasme ir koku mastu tas kalinimas buvo *nusikaltimas*.

Su tuo susijusi baigiamoji, labiau diskusinio, o ne vertinamojo ar rekomendacinio pobūdžio pastaba. Minėtasis pamatinis klausimas (apie kalinamųjų kaltumą ir kalinimo nusikalstamumą Lietuvos kalėjimuose nacių okupacijos metais) recenzuojamame darbe dažniausiai lieka neįsisąmonintos prielaidos lygmenyje: autoriui lygiai rūpi visi kalėjusieji. Tačiau akivaizdu, kad ne visi sulaikytieji/nubaustieji Lietuvos kalėjimuose nacių okupacijos metais buvo *represijų* aukos, dalis jų buvo nubausti arba sulaikyti už kriminalinius nusikaltimus. Tiesa, autorius kelis kartus atskirai pakalba apie politinius ir apie kriminalinius kalinius (pvz., p. 16, 56), o išvadose netgi pabrėžia dėstymo dalyje tik probėgšmomis įvardytą aplinkybę, kad tam tikrų politinio pobūdžio pareigų (darbo/pyliavų prievolių) neatlikusieji (ar vengusieji jas atlikti) Lietuvos gyventojai buvo baudžiami kaip padariusieji kriminalinius nusikaltimus (p. 98). Tačiau užsiminęs apie problemą dr. Bubnys jos nesiima spręsti: kas (kiek, kieno sprendimu, koku keliu, koks tolesnis) aprašomoje kalėjimų sistemoje buvo politinių represijų aukos (ir jų vykdytojai),

o kas – „normalūs“ teisingumo vykdymo sistemos „klientai“. Tai suprantama, nes kalinimo/bausmių teisėtumo klausimas šiame tyrime apeinamas kaip nereikalingas: kaip sakoma įvade, „Priešingai ankstesniems XIX –XX amžiau pradžios Europos šalių politiniams režimams, nacizmui buvo visai nesvarbu pataisyti ir perauklėti suimtuosius humanizmo, moralės ir darbo principais. Antihumaniškai nacių (penitenciarinei) sistemai rūpėjo kalinius izoliuoti, nukenksminti, palaužti jų valią ir žmoniškumą, paversti nužmogintais, bevaliais ir išnaudojamais vergais“ (p. 2). Toks kiauurai ideologinis teiginys tyrimo eigoje, žinoma, nėra pagrindžiamas, tačiau ši pozicija autoriui leidžia nesigilinti į formalius skirtumus tarp politinių represijų ir teisėtų bausmių, laikino sulaikymo ir bausmės atlikimo; Lietuvos kalėjimuose kalėjusių vagių, pyliavų neatlikusių ūkininkų, lenkų pogrindžio veikėjų ir sovietinių diversantų, – beje, vadinamų „sovietinio pasipriešinimo judėjimo“ dalyviais, netgi tiesiog „partizanais“. Kažin, ar pastarieji iš principo laikytini politiškai *represuotais* „Lietuvos gyventojais“ (beje, autorius tyrimo išvadose kažkodėl eksplicitiškai pasmerkia ir nacių okupacijos pradžioje vykdytą „antikomunistinio teroro akciją“ ir „nepamatuotas antikomunistines represijas“, – p. 96)...

Visos čia išsakytos formalios ir principinės pastabos, pateikti pasiūlymai ir idėjos dėl recenzuojamojo darbo galimo patobulinimo nemenkina dr. Arūno Bubnio atlikto tyrimo vertės, tiesiog siūlo jį traktuoti kaip pirminį, neužbaigtą, taisytiną.

Dr. Nerijus Šepetys